
<https://doi.org/10.15407/fd2020.03.017>

УДК 1(091)+321

Сергій ЙОСИПЕНКО, доктор філософських наук,
старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи,
завідувач відділу історії філософії України,
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
01001, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4
serhii.yosypenko@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0001-5928-6638>

ВІДРОДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ У ФРАНЦІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

На думку автора статті, своєрідність національних традицій філософії у модерний час визначають: місце філософії в національній академічній системі, зокрема у властивій цій системі номенклатурі наук і дисциплін; функціонування філософії у межах інтелектуального й культурного простору, окресленого використанням національної мови; рівень і спосіб присутності філософії у публічному просторі. Своєрідність національної традиції політичної філософії визначає також те, що інтерес до неї та підходи до неї зумовлені національним політичним досвідом та досвідом його осмислення.

У статті вказано елементи національного досвіду, які стали передумовами відродження політичної філософії у Франції другої половини ХХ століття, а також визначили своєрідність французької політичної філософії. Спираючись на публікації В. Декомба, Ж. Лабеля, Д. Танге, М. Фоселя та Е. Журдена, автор розрізняє артикуляцію політичних питань у термінах філософської теорії з боку відомих представників French theory та французьку політичну філософію у вузькому розумінні. Представниками останньої він вважає К. Касторіадиса, К. Лефора, П. Розанвалона, М. Гоше, П. Манана та Ф. Рено, звертаючи особливу увагу на українські переклади їхніх праць. Причинами, що перешкоджали розвиткові політичної філософії у Франції, було домінування позитивістської парадигми у соціальних науках та — марксизму у французькому інтелектуальному середовищі. Поштовхами до відродження політичної філософії у Франції були криза марксизму та підготовка до святкування 200-річчя Французької революції 1789 року. До особливостей французької політичної філософії автор відносить дослідження політичних проблем у контексті інтелектуальної, соціальної, культурної історії та етнології, а також крізь призму праць класичних французьких авторів. Автор також звертає увагу на особливу роль Р. Арона у відродженні французької політичної філософії.

Ключові слова: політична філософія, національна філософська традиція, французька філософія, марксизм, інтелектуальна історія.

Цитування: Йосипенко, С. (2020). Відродження політичної філософії у Франції другої половини ХХ століття. *Філософська думка*, 3, 17—28. <https://doi.org/10.15407/fd2020.03.017>

Оскільки задум нашого семінару полягає у порівнянні політичної філософії у трьох різних країнах, я почну з окреслення чинників, які, на мою думку, можуть визначати своєрідність національної традиції у галузі політичної філософії. Що стосується філософії в цілому, то таку своєрідність у модерний час визначають: місце філософії в національній академічній системі, зокрема у властивій цій системі номенклатурі наук і дисциплін; функціонування філософії у межах інтелектуального й культурного простору, окресленого використанням національної мови; рівень і спосіб присутності філософії у публічному просторі. У Франції філософія є загальнообов'язковим предметом середньої школи, де її традиційно наділяють місією виховання громадянина. З огляду на це, а також на спадок французького Просвітництва, вона досить запитувана в публічному просторі, тому філософування у певному політичному контексті є своєрідною традицією для французьких філософів. Понад те, на думку Венсана Декомба, «вибір на користь політичної позиції був і залишається у Франції вирішальним випробуванням, саме він має розкрити остаточне значення думки» [Descombes, 1979: р. 17]. Водночас Декомб зазначає, що «насправді, незважаючи на перенасиченість філософських дискусій політикою, ми зовсім не спостерігаємо розквіту власне політичних рефлексій. Серйозні книги з політичної філософії французькою мовою можна перерахувати на пальцях однієї руки» [Descombes, 1979: р. 17–18]. Вказана обставина ускладнює аналіз політичної філософії у Франції, оскільки потрібно визначитися, що ми маємо на увазі, коли говоримо про «політичну філософію». Канадські філософи Жиль Лабель і Даніель Танге, презентуючи на початку 2000-х років спеціальне число журналу «*Politique et Sociétés*», присвячене «поверненню політичної філософії у Франції», наголошують, що «політичну філософію у Франції довго ототожнювали зі старомодним і навіть архаїчним способом, у який політичні проблеми розглядали представники соціальних наук, марксизму або ж філософи — неоніцшеанці чи неогайдегеріанці (Жак Деріда, Жан-Франсуа Ліотар тощо). З огляду на занепад марксизму та нездатність соціальних наук розглядати нормативні питання інакше, аніж з погляду “ціннісних суджень”, ситуація змінилась і політична філософія набула нового дихання. Кажучи це, ми повинні водночас погодитись, що французька політична філософія є відносно маловідомою» [Labelle, Tanguay, 2003: р. 4]. У моїй статті йтиметься про цю «маловідому» політичну філософію у вузькому розумінні, а не про артикуляцію поточних політичних проблем у термінах філософських доктрин з боку відомих представників *French theory*.

Функціонування філософії у межах національного інтелектуального та культурного простору зовсім не означає її відірваності від інших філософських традицій — сьогодні, як і 50 чи навіть 100 років тому, французькі філософи досить поінформовані про те, що роблять їхні німецькі чи англосаксонські колеги¹. Своєрідність французької, так само як і будь-якої іншої

¹ Ідеться саме про інформованість, а не про рецепцію тих чи тих філософій у Франції; тут варто наголосити, що згадана поінформованість зумовлена не тільки високим рівнем

традиції політичної філософії, на мою думку, визначена передусім тим, що інтерес до політичної філософії, а також підходи до неї зумовлені національним політичним досвідом та досвідом його осмислення. У такому контексті доречніше говорити про відродження політичної філософії у Франції другої половини ХХ століття, і я у своїй статті коротко окреслюю елементи національного досвіду, які стали передумовами такого відродження і визначили своєрідність французької політичної філософії.

До Другої світової війни у французькій філософії панують позитивізм і неокантіанство, для яких історія людства є історією прогресу розуму. Для французьких позитивістів і неокантіанців ІІІ французька республіка (1870–1940), узасаднена на цінностях французького Просвітництва, зокрема поширенні освіти та світськості, була виразником і провідником цих цінностей, через що для них політика не становила якоїсь особливої проблеми, що стала б предметом їхньої уваги. Понад те, Дюркгайм і його послідовники активно розробляли проєкт соціології як єдиної «Науки про суспільство», покликаної витлумачувати соціальну реальність, спираючись на одні лише соціальні факти, а сам дух позитивізму, так само як і соціалістичні переконання багатьох його представників, передбачав усе те, що ми знаємо ще з радянського марксизму: відмирання держави, відмирання політики, перехід до самоврядних спільнот тощо. Варто також зауважити, що заснована в 1920-х роках впливова «школа Анналів» позиціонується на противагу попередній парадигмі історичної науки, яка була передусім політичною історією — історією держав, монархів, дипломатів, полководців, і пропонує перехід до соціальної історії — історії «маленьких людей», ментальностей, соціальних груп і структур тощо. Такого роду парадигма не передбачала якоїсь окремої науки для вивчення політики чи політичного, та й власне виключала їх як окремих предмет дослідження соціальних наук взагалі. Таке «витіснення політичного» було важливим елементом контексту, в якому починається відродження політичної філософії у Франції другої половини ХХ століття.

Ще одним елементом було домінування марксизму у французькому інтелектуальному середовищі після 1945 року. Значною мірою під впливом марксизму політичні проблеми розглядали передусім у перспективі філософії історії, тому твори Жана-Поля Сартра чи Мориса Мерло-Понті на політичну тематику належать радше до цієї царини, а не до політичної філософії. Окрім екзистенціалістів потрібно згадати інший модний напрям — структуралізм, який прийшов на зміну екзистенціалізму і який був цілком сумісним з марксизмом за своїми підходами, пропонуючи водночас вивчення структур у синхронійній, а не діахронійній площині. Численні французькі

уваги до вказаних національних традицій, а й притаманним французьким філософам знанням відповідних мов, натомість тим зарубіжним дослідникам, які володіють лише, наприклад, англійською, важко скласти собі більш-менш повне уявлення про стан філософії у Франції.

інтелектуали, і не лише представники обох названих напрямів, після 1945-го і десь до 1970-х років були членами різних комуністичних партій. Все це нібито схоже на нашу ситуацією, де практично всі фахові філософи до 1991 року були членами КППС, але насправді між нашим і французьким досвідом існує помітна різниця: у нас партія була одна, і це була партія влади, а тому характер членства у ній був зовсім іншим; натомість французькі партійні інтелектуали здебільшого були переконаними лєнінцями, троцькістами, маоїстами й активно застосовували ці доктрини до аналізу політичної дійсності. Відтак засадничою для французької інтелектуальної лівиці була проблема революції: «вона вже відбулася в 1917 році чи її потрібно готувати сьогодні?», «це була справжня революція чи ні?», «як оцінювати СРСР з погляду революції?» тощо. Революційна перспектива визначала інструментарій марксистської думки різних штибів — політику розглядали передусім як вираз економічних інтересів, проблеми влади зводили до домінування одного класу над іншим, держави — до диктатури певного класу тощо. У перспективі революції існуючий на заході «буржуазний» лад підлягав не осмисленню, а викриттю та поваленню. Міркування такого штибу навіть загострилися внаслідок студентських заворушень 1968 року, після яких про революцію (чи повалення «буржуазного» ладу) заговорили й ті філософи, які до 1968-го такими проблемами не цікавилися².

Фатальною для французького марксизму стала проблема тоталітаризму. Щоб зрозуміти її значення, варто спинитися на діяльності групи «Соціалізм чи варварство», заснованої наприкінці 1940-х років у межах маленької троцькістської компартії молодими Корнеліусом Касторіадисом і Клодом Лефором; з різними перипетіями ця група проіснувала до 1967 року. Обидва її чільні представники із самого початку посідали антисталінську і, взагалі, критичну щодо СРСР позицію, певний час були прихильниками того, що називають «комунізмом Рад». Це характерна позиція «антитоталітарної лівиці» того часу, особливо її троцькістського крила, де все те, що відбувалося в СРСР починаючи з приходу до влади Сталіна, розглядали як спотворення революційної ідеї. У цій перспективі реальний радянський режим вважався державним капіталізмом, де бюрократична держава поневолювала робітничий клас на кшталт сучасних їй «капіталістичних» держав. Публікація «Архіпелагу ГУЛАГ» Солженіцина (оригінал вийшов друком у Парижі 1973 року, французький переклад — 1974-го) змінила звичну для французької лівиці усіх штибів картину радянської дійсності. Факт репресій в СРСР 1930—1950-х років не був зовсім невідомим у цьому середовищі, проте їхні масштаби та системність активно заперечували, тоді як самі репресії пояс-

² Згідно з іронічним зауваженням Філіпа Рено, такі філософи часто були переконані, що «найкращим способом робити революцію було писати історію філософії, яка б деконструювала метафізику. Вони не вірили у такі буржуазні дурниці, як права людини чи демократія, і вважали, що революція може початися з дисертації про Спінозу...» [Foessel, Jourdain, 2012: p. 3].

нювали, а отже, виправдовували історичною або ж революційною необхідністю. Опис репресивної машини в «Архіпелазі ГУЛАГ» робив злочини комунізму сумірними з Голокостом, а сам радянський режим — подібним до нацистського. Ця подібність вимагала пояснення, якого не можна було запропонувати за допомоги звичного марксистського інструментарію: як зауважив Марсель Гоше, «марксизм виявився нездатним пояснити те, що встановилося під його прапором» [Gauchet, 2002: р. 276]. Тут ми знову бачимо схожість з нашою ситуацією, де одним з чинників «перебудови» і подальшого розпаду СРСР було унаочнення його тоталітарної природи, однак відхід від марксизму в нас не відбувався через осмислення тоталітарного феномену, якого, на мою дуже суб'єктивну думку, так і не відбулося.

Пояснення радянського тоталітаризму потребувало звернення до феномену політичного як всеохопного і самодостатнього виміру суспільства, а також порівняння тоталітаризму і сучасної йому демократії як модерних політичних режимів, що не можуть бути зведеними до раніше існуючих політичних форм. Ми можемо бачити доволі різні траєкторії і логіки переходу від марксизму до політичної філософії на прикладі книг уже згадуваних чільних представників «Соціалізму чи варварства»: «Суспільства як уявної інституції» Касторіадиса [Castoriadis, 1975] чи «Демократичного винаходу» Лефора [Lefort, 1981], які об'єднують їхні тексти марксистського періоду і періоду «після марксизму».

Ще однією подією, яка стала каталізатором рефлексій над модерним політичним станом, була 200-та річниця Французької революції. Пам'ять про революцію 1789 року завжди була не лише основою французької модерної ідентичності, а й інструментом у різних політичних та ідеологічних дискусіях. Знаковою для інтелектуальної історії революції стала книга Франсуа Фюре «Мислити Французьку революцію» [Furet, 1978], де він намагається дистанціюватися від політичних інструменталізацій революції, передусім від її марксистської історіографії (яка, на думку Фюре — також колишнього комуніста, була заручницею згаданої революційної перспективи), та осмислити політичну новизну революційних перетворень або ж політичну модерність, відштовхуючись від творів добре відомого, але мало згадуваного у цьому контексті Алексиса де Токвіля, а також маловідомого французького історика Огюстена Кошена.

Зусилля Фюре сприяли інтересові не тільки до переосмислення революції як події на нових засадах (де ми бачимо цілу низку реконструкцій — і не лише істориків, а й філософів³), а й до історії її осмислення. Звернення до інтелектуальної історії французької революції спричинилось до численних «(пере)відкриттів»: окрім Токвіля йдеться про французьких лібералів ХІХ століття, передусім Бенжамена Констана та Франсуа Гізо, а також ін-

³ Наприклад, «Революція прав людини» та «Революція влади. Суверенітет, народ та репрезентація» Гоше [Gauchet, 1989; Gauchet, 1995].

ших французьких авторів доби, таких як де Местр, Шатобріан чи Мішле. Ці «(пере)відкриття» накладаються на значно ширший феномен — зростання інтересу до інтелектуальної історії модерності, тобто до ранньомодерних політичних мислителів, починаючи від Мак'явеллі, Бодена, Гроція, Пуфендорфа і, звичайно, Гобса, Лока, Русо та Монтеск'є⁴. На підставі звернення до цих класиків збудовують різні генеалогії модерності, зокрема інтелектуальну історію лібералізму як засадничої для модерності ідеології⁵.

Приклад переосмислення Французької революції також свідчить, що відмова від позитивістської парадигми в соціальних науках, домінування якої перешкоджало постанню власне політичної філософії, уможливила поєднання підходів історії, соціології та філософії, що його можна назвати однією з особливостей стилю французької політичної філософії. Це стосується передусім звернення до інтелектуальної історії в розумінні, значно ширшому за історію політичної філософії, а також розгляду політичних феноменів у історичній перспективі. Один з найвідоміших її представників — П'єр Розанвалон — називає такий підхід концептуальною історією політичного. У межах цього підходу інтелектуальну історію розглядають як структуровану політичними процесами, перебіг яких реконструюють для того, щоб зрозуміти контекст і мотивацію власне філософських чи теоретичних творів; своєю чергою, ці твори стають ключем до розуміння великих політичних подій та еволюцій. Водночас, кажучи про розгляд політичних феноменів у історичній перспективі, я не маю на увазі звернення лише до минулого чи, тим паче, витлумачення сьогодення лише з погляду минулого. Інтерес до історії зумовлений бажанням бачити політичні феномени в їхній еволюції та у трансформації, в усій їхній складності, багатоманітності та суперечливості. Це стосується як історії модерної демократії в сенсі політичного режиму та ідеології (тут варто ще раз згадати Розанвалона, добре відомого в Україні завдяки перекладам його праць і його виступам в Києві, зокрема в нашому Інституті⁶), так і її сьогодення. Так само, кажучи про політичні процеси, я зовсім не маю на увазі традиційне їх розуміння як документально фіксованих подій у сфері «політики»: йдеться про соціальні, культурні та, ширше, антропологічні виміри політичного життя⁷. Вказана особливість політичної філософії пов'язана з міждисциплінарним характером осередку, довкола якого об'єдналися більшість згадуваних мною політичних філософів — Центру політичних досліджень Реймона Арона, Школи вищих студій в со-

⁴ За оцінкою П'єра Розанвалона, «за десять років з 1975-го по 1985-й було перевидано більше класиків політичної філософії чи класиків політичної теорії, аніж за все попереднє століття» [Rosanvallon, 1996: p. 301].

⁵ Показовий приклад такої генеалогії див.: [Манан, 2005].

⁶ Див., зокрема: [Попович, Розанвалон, 2009].

⁷ Уявлення про різноманітність таких вимірів дає книга Гоше, перекладена українською [Гоше, 2006], яка об'єднує його статті за період з 1980 по 2000 рік і є також прикладом реконструкції суперечливості демократичних процесів у Франції цього періоду.

ціальних науках, де співпрацюють історики та філософи (а з 2010 року — і соціологи). Варто також зазначити, що поєднання політичної, інтелектуальної та, в широкому сенсі, культурної історії є одним зі способів «повернення» раніше витісненої в соціальних науках політики: французькі історики сьогоденного покоління «школи Анналів» намагаються відродити чи «повернути» політичну історію, але в іншому розумінні: політичні процеси розглядаються тут в контексті уявлень дівців.

Розгляд політичних феноменів в історичній перспективі підштовхує до аналізу власне французького політичного досвіду в широкому порівняльному контексті. Прикладом тут може слугувати розгляд питання співвідношення політики й релігії, відомого як теолого-політична проблема. Порушення цих питань (так само як і питання політичного) відбулося незалежно від усім нам сьогодні добре відомих праць Карла Шміта; його стимулював інтерес, з одного боку, до традиційної й досить гострої проблеми конфлікту релігії та світської культури у пореволюційній Франції, а з іншого — до проблеми ролі релігії у становленні модерних політичних режимів (як, наприклад, у Лефора). Водночас у праці Гоше «Розчаклування світу. Політична історія релігії» [Gauchet, 1985] ця проблема набуває зовсім іншого історичного масштабу, пропонуючи, з одного боку, розвиток (і, одночасно, альтернативу) концепції Макса Вебера, а з іншого — ключ до розуміння місця релігії в сучасному світі.

Чималу роль у згаданій взаємодії філософії та соціальних наук відіграє те, що Франція як колишня колоніальна імперія має розвинуту традицію етнології. Тут не можна не згадати роль П'єра Кластра — етnologа, який в 1960—1970-х роках активно протистояв структуралістському, марксистському та «африканістському» *mainstream*'у французької етнології, а праці його в 1970-х роках (він передчасно помер у 1977-му) відчутно вплинули на проблематику французької політичної філософії. Кластр досліджував племена південноамериканських індіанців і на їхньому прикладі показав, що суспільства «без держави» (в його термінології — «суспільства проти держави») є не недорозвинутими суспільствами, не знайомими з феноменом політичного, а суспільствами, політичний устрій яких зорганізований задля уникнення концентрування влади в одних руках; його доробок став для численних французьких філософів одним з відправних пунктів у розмірковуваннях про феномен політичного в модерних суспільствах. Іншим прикладом досліджень у галузі етнології, які вплинули на становлення політичної філософії, є праці представника соціальних наук старшого покоління — Луї Дюмона, який запропонував переконливе бачення характерної для модерного західного світу ідеології індивідуалізму, порівнюючи західні суспільства з ієрархізованим індійським суспільством.

З іншого боку, якщо брати широкий міжнародний аспект, мабуть, не є випадковим, що відродження політичної філософії у Франції починається в 1970-х, коли стає помітною трансформація західних суспільств, яка відбувалася

після Другої світової війни. Зокрема, на думку Гоше, десятиліття між датами виходу у світ «Теорії справедливості» Джона Ролза (1971) і «Теорії комунікативної дії» Юргена Габермаса (1981) є водночас часом повернення права як засади функціонування політичних спільнот в поле уваги політичної філософії [Gauthier, 2002: p. 285–286]. Тут не можна не згадати розвідки про співвідношення права і політики у житті сучасних суспільств Філіпа Рено, який неодноразово виступав у Києві та в Інституті філософії, — зокрема його книгу «Суддя і філософ. Есеї про нову добу права» [Raynaud, 2008], куди увійшли його численні статті на цю тему⁸. Дослідження ролі права в політичному житті, особливо в контексті порівняння французької та англо-саксонської традицій, не могло залишити осторонь проблематику, яку можна назвати традиційною для французької думки — щодо ролі звичаїв (*moeurs*) у політичному житті, що їй присвячена книга Рено, недавно видана українською [Рено, 2016].

На завершення не можу не згадати про постать, яка посідає особливе місце в цій історії. Якщо взяти все те, що я говорив про відродження політичної філософії у Франції, то Реймон Арон дивним чином виявляється попередником чи піонером головних напрямів цього відродження. Це стосується осмислення тоталітарного феномену, зокрема у книзі «Демократія і тоталітаризм» [Aron, 1965], до якої увійшов університетський курс лекцій Арона ще 1957–1958 років і яка пропонувала порівняльний соціологічний аналіз двох політичних режимів на прикладі СРСР 1950-х років (після смерті Сталіна) та сучасних йому західних демократій. Ідеться також про «(пере)відкриття» Токвіля. І тут не можна не згадати «Етапи соціологічної думки» (1967)⁹, де Арон ще до того, як це зробило молодше покоління, намітив своєрідну інтелектуальну генеалогію осмислення модерного політичного стану, у якій Токвіль отримує нетрадиційно вагоме місце між Марксом і Дюркгаймом.

Однак сприйняттю Арона та його впливу на сучасників (це дуже по-вчальна історія!) перешкоджало те, що він у період, про який йдеться, — 1945–1970-ті роки, був одним з небагатьох некоммуністів, ба й антикоммуністів, а отже, був у політичній та ідейній опозиції до «прогресивних» французьких інтелектуалів, які становили більшість. Понад те, він належав до тих небагатьох французьких інтелектуалів (і це одна з причин його розбіжності з Шарлем де Голем), які ще у 1950–1960-ті роки були як ідейно, так і політично відкритими англо-саксонському світові, тоді як і французька лівиця, і французька правиця зазвичай посідали антиамериканську позицію. Одним з напрямів інтелектуальної та публічної діяльності Арона було викриття ілюзій лівих інтелектуалів та їхніх політичних ангажувань¹⁰. Відтак

⁸ В тому числі стаття, перекладена українською [Рено, 2009].

⁹ Див.: [Арон, 2004].

¹⁰ «Опій інтелектуалів» (1955), перекладений українською [Арон, 2006], є лише однією з його праць на цю тему.

Йому просто ніхто не вірив, незважаючи на аргументи: варто лише згадати відоме гасло 1968 року «краще помилятися із Сартром, ніж мати рацію з Ароном». Арон мав мужність мати рацію тоді, коли всі були готові помилятися на догоду моді. Більшість згаданих мною французьких філософів є послідовниками Арона — не стільки в тому сенсі, що вони розвивають якісь його теорії, скільки в тому, що дотримуються намічених ним напрямів думки і, що ще важливіше, його критичної настанови, а також у тому, що посідають подібну інтелектуальну та політичну нішу: це праві ліберали, або ліберальні консерватори.

Арона варто згадати ще в одному відношенні. В інтелектуальному житті Франції періоду 1945–1970-х років послідовно домінують спочатку Автори (з великої літери ¹¹), яких ми знаємо як «три Г» — Гегель, Гусерль, Гайдегер, а з 1960-х ті, кого ми знаємо як «учителів підозри»: Маркс, Ніцше, Фройд. Значною мірою завдяки Арону такими Авторами з великої літери, щонайменше для французьких політичних філософів, стали Макс Вебер і Лео Штраус. Арон ознайомився зі спадщиною Вебера ще під час свого перебування в Німеччині (1930–1933) і намагався популяризувати її разом зі спадщиною інших німецьких соціологів та філософів у своїх працях 1930-х років. «Перевідкриття» Вебера у зовсім іншому контексті відбувається через двадцять років, коли під однією обкладинкою з назвою «Вчений та політичне» [Weber, 1959] виходять французькою дві лекції Вебера «Wissenschaft als Beruf» та «Politik als Beruf», а також розлогий Вступ Арона. Коментуючи ці лекції, Арон намагається показати, з одного боку, значення і, водночас, межі можливостей соціальних наук (які в той час домінують у французькому інтелектуальному просторі) у царині дослідження політичного й, узагалі, людського життя; а з іншого — умови можливості політичної діяльності інтелектуалів, які виступають в публічному просторі, спираючись на свій символічний капітал науковців, університетських професорів чи філософів. У другій частині свого Вступу Арон аналізує критику, адресовану Веберові у другому розділі Штраусової книги «Природне право та історія» (1953), яка вийшла друком французькою кількома роками раніше в тому самому видавництві. Зіткнення ідей цих двох авторів позначає місце, де, на думку послідовників Арона, через розмежування з позитивними науками про політику постає власне політична філософія ¹². На мою думку, згадане розмежування, так само як і розмежування, про яке йшлося вище, — між артикуляцією поточних політичних проблем у термінах філософських доктрин та політичною філософією у вузькому розумінні, є актуальним і для сучасних українських філософів, якщо, звичайно, нам також ідеться про становлення такої політичної філософії на підставі власного політичного й інтелектуального досвіду.

¹¹ Тобто не просто автори *must read*, а автори, з прочитання й інтерпретації творів яких потрібно починати свої розмірковування з певної теми.

¹² Приклад пропедевтичної ролі Вебера у цьому розмежуванні див.: [Манан, 2009: с. 4–17].

ДЖЕРЕЛА

- Арон, Р. (2004). *Етапи розвитку соціологічної думки*. (Пер. з фр.: Г. Філіпчук). Київ: Юніверс.
- Арон, Р. (2006). *Опій інтелектуалів*. (Пер. з фр.: Г. Філіпчук). Київ: Юніверс.
- Гоше, М. (2006). *Демократія проти себе самої*. (Пер. з фр.: О. Йосипенко, С. Йосипенко). Київ: Український Центр духовної культури.
- Манан, П. (2005). *Інтелектуальна історія лібералізму*. (Пер. з фр.: В. Каденко, А. Водяний, С. Желдак). Київ: Дух і літера.
- Манан, П. (2009). *Доступний виклад політичної філософії*. (Пер. з фр.: С. Йосипенко). Київ: Український Центр духовної культури.
- Попович, М., Розанвалон, П. (2009). Демократична легітимність. Круглий стіл за участю П'єра Розанвалона. *Філософська думка*, 5, 72-89.
- Рено, Ф. (2009). Правова держава (с. 322-327). В: Б. Касен, К. Сігов (ред.), *Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей*. Т. 1. Київ: Дух і літера.
- Рено, Ф. (2016). *Політес просвітництва (закони, звички, манери)*. (Пер. з фр.: В. Омелянич). Київ: Стилос.
- Aron, R. (1965). *Démocratie et totalitarisme*. Paris: Gallimard.
- Castoriadis, C. (1975). *L'Institution imaginaire de la société*. Paris: Seuil.
- Descombes, V. (1979). *Le Même et l'Autre. Quarante-cinq ans de philosophie française (1933-1978)*. Paris: Éditions de Minuit.
- Foessel, M., Jourdain, É. (2012). État, représentation, démocratie. Que faire de la philosophie politique ? Table ronde avec Bruno Bernardi, Philippe Raynaud et Myriam Revault d'Allonnes. *Esprit*, 3, 185-199.
- Furet, F. (1978). *Penser la Révolution française*. Paris: Gallimard.
- Gauchet, M. (1985). *Le désenchantement du monde. Une histoire politique de la religion*. Paris: Gallimard.
- Gauchet, M. (1989). *La Révolution des droits de l'homme*. Paris: Gallimard.
- Gauchet, M. (1995). *La Révolution des pouvoirs. La souveraineté, le peuple et la représentation*. Paris: Gallimard.
- Gauchet, M. (2002). Les tâches de la philosophie politique. *Revue de MAUSS*, 19, 275-303.
- Labelle, G., Tanguay, D. (2003). Le retour de la philosophie politique en France. *Politique et Sociétés*, 22 (3), 3-7. DOI: <https://doi.org/10.7202/008848ar>
- Lefort, C. (1981). *L'invention démocratique. Les limites de la domination totalitaire*. Paris: Fayard.
- Raynaud, Ph. (2008). *Le juge et le philosophe: Essais sur le nouvel âge du droit*. Paris: Armand Colin.
- Rosanvallon, P. (1996). Le politique. In: *Une école pour les sciences sociales. De la IV Section à l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences sociales* (pp. 299-322). Paris: Cerf / EHESS.
- Weber, M. (1959). *Le savant et le politique*. (Tr. fr.: J. Freund; introduction: R. Aron). Paris: Plon.

Одержано 07.07.2020

REFERENCES

- Aron, R. (1965). *Démocratie et totalitarisme*. Paris: Gallimard.
- Aron, R. (2004). *Main Currents in Sociological Thought*. [In Ukrainian]. Kyiv: Univers. [=Арон 2004]
- Aron, R. (2006). *The Opium of the Intellectuals*. [In Ukrainian]. Kyiv: Univers. [=Арон 2006]
- Castoriadis, C. (1975). *L'Institution imaginaire de la société*. Paris: Seuil.
- Descombes, V. (1979). *Le Même et l'Autre. Quarante-cinq ans de philosophie française (1933-1978)*. Paris: Éditions de Minuit.

- Foessel, M., Jourdain, É. (2012). État, représentation, démocratie. Que faire de la philosophie politique ? Table ronde avec Bruno Bernardi, Philippe Raynaud et Myriam Revault d'Allonnes. *Esprit*, 3, 185-199.
- Furet, F. (1978). *Penser la Révolution française*. Paris: Gallimard.
- Gauchet, M. (1985). *Le désenchantement du monde. Une histoire politique de la religion*. Paris: Gallimard.
- Gauchet, M. (1989). *La Révolution des droits de l'homme*. Paris: Gallimard.
- Gauchet, M. (1995). *La Révolution des pouvoirs. La souveraineté, le peuple et la représentation*. Paris: Gallimard.
- Gauchet, M. (2002). Les tâches de la philosophie politique. *Revue de MAUSS*, 19, 275-303.
- Gauchet, M. (2006). *Democracy against itself*. [In Ukrainian]. Kyiv: Ukrainian Center of spiritual culture. [=Гоше 2006]
- Labelle, G., Tanguay, D. (2003). Le retour de la philosophie politique en France. *Politique et Sociétés*, 22(3), 3-7. DOI: <https://doi.org/10.7202/008848ar>
- Lefort, C. (1981). *L'invention démocratique. Les limites de la domination totalitaire*. Paris: Fayard.
- Manent, P. (2005). *An Intellectual History of Liberalism*. [In Ukrainian]. Kyiv: Dukh i Litera. [=Манан 2005]
- Manent, P. (2009). *A familiar course of political philosophy*. [In Ukrainian]. Kyiv: Ukrainian Center of spiritual culture. [=Манан 2009]
- Popovych, M., Rosanvallon, P. (2009). Democratic legitimacy. The Round Table with the participation of Pierre Rosanvallon. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, 5, 72-89. [=Попович, Розанвалон 2009]
- Raynaud, Ph. (2008). *Le juge et le philosophe: Essais sur le nouvel âge du droit*. Paris: Armand Colin.
- Raynaud, Ph. (2009). Rule of Law. In: B. Cassin, K. Sigov (Eds.), *Dictionary of Untranslatables: A Philosophical Lexicon*. V. 1. [In Ukrainian]. Kyiv: Dukh i Litera, 322-327. [=Рено 2009]
- Raynaud, Ph. (2016). *Politeness of the Enlightenment (laws, habits, manners)*. [In Ukrainian]. Kyiv: Stilos. [=Рено 2016]
- Rosanvallon, P. (1996). Le politique. In: *Une école pour les sciences sociales. De la IV Section à l'École des Hautes Etudes en Sciences sociales* (pp. 299-322). Paris: Cerf / EHESS.
- Weber, M. (1959). *Le savant et le politique*. (Tr. fr.: J. Freund; introduction: R. Aron). Paris: Plon.

Received 07.07.2020

Serhii Yosypenko, Doctor of Sciences in Philosophy,
Deputy Director, Head of the Department of History of Philosophy in Ukraine,
H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine,
4, Triokhsviatytelska St., Kyiv, 01001
serhii.yosypenko@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0001-5928-6638>

THE REVIVAL OF POLITICAL PHILOSOPHY IN FRANCE IN THE SECOND HALF OF THE 20th CENTURY

According to the author, the originality of national traditions in philosophy in a modern time is determined: (1) by the place of philosophy in the national academic system in particular in the nomenclature of sciences and disciplines inherent to this system; (2) by functioning of philosophy within the intellectual and cultural space which is determined by the use of the national language; (3) by the level and way of the presence of philosophy in public space. Also, the originality of the national tradition of political philosophy is determined by the fact that interest in it and approaches to it are due to national political experience and the experience of understanding it. This enables us to speak of the revival of political philosophy in France in the second half of the XX century.

The article identifies elements of national experience that became the preconditions for such revival, as well as determined the originality of French political philosophy. Based on the publications of V. Descombes, G. Labelle, D. Tanguay, M. Foessel, É. Jourdain, the author distinguishes between French political philosophy in the narrow sense, which is represented by C. Castoriadis, C. Lefort, P. Rosanvallon, M. Gauchet, P. Manent, Ph. Raynaud (paying special attention to the Ukrainian translations of their works), and the articulation of political questions in terms of philosophical theory by well-known representatives of French theory. The reasons that hindered the development of political philosophy in France were the dominance of the positivist paradigm in the social sciences and Marxism in the French intellectual milieu. The impulsion for the revival of political philosophy in France was the crisis of Marxism and preparations for the celebration of the 200th anniversary of the French Revolution of 1789. The distinguishing features of French political philosophy, according to the author, are the study of political problems in the context of intellectual, social, cultural history and ethnology, as well as through the prism of the works of classical French authors. The author also pays attention to the special role of R. Aron in the revival of French political philosophy.

Keywords: *political philosophy, national traditions in philosophy, French philosophy, Marxism, intellectual history*